

Filvarkova A.V. KHLIBOZAGOTIVELINA POLICY AND MANAGEMENT BASIC METHODS OF THE TOTALITARIAN MODE

The article considers basic means and work methods of soviet guidance during collectivization and holodomor in Ukraine (1928-1933). A role and activity of leadthrough political elite and khlibozagotivelay campaign in the Ukrainian village. Consequences of upovnovazhenikh and activists work.

Key words: *collectivization, rozkurkulennya, khlibozagotivli, brigade, upovnovazheni, Postishev, Khataevich, Molotov, Veger, «zaslonni detachments».*

УДК 94(477) «1927/1928»:336.228-058.244

О.А. Білик

ГРОШОВІ ПОВИННОСТІ СЕЛЯН УСРР В УМОВАХ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КРИЗИ (1927 – 1928)

У статті розглядаються основні грошові повинності селян України в умовах хлібозаготівельної кризи 1927 – 1928 рр.

Ключові слова: *селяни, грошовий податок, сільське господарство, хлібозаготівельна криза.*

Розгортання соціалістичного будівництва в 20-х роках ХХ ст. поставило перед радянським урядом низку питань, що стосувалися не лише забезпечення умов виробництва, а й фінансування та методів проведення індустріалізації. Закономірним явищем у зазначений період стало особливе ставлення керівництва СРСР, УСРР до аграрного сектору. Не випадково у 1925–1926 господарському році держава запланувала збільшення заготівель сільгосппродукції, зокрема, зернових до 780 млн. пудів, що давало можливість додатково вкласти у розвиток промисловості 1 млрд. крб.

Відмежування радянських лідерів від проблем, які виникли в аграрному секторі у 1920-х роках, поглиблення кризи в економічному житті, віддзеркалюють ту ситуацію, яка, на жаль, є схожою із сучасною, а тому викликає неабияке занепокоєння серед дослідників історії українського селянства. Циклічність явищ у розвитку людської цивілізації загалом і України зокрема посилюють актуальність нашої розвідки, оскільки неправильно розроблена методика впровадження у життя політично-важливих заходів, зокрема економічного характеру, може призвести до нечуваних наслідків та сприяти поглибленню руйнівних явищ у суспільстві.

Питання аграрної історії України періоду хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр. достатньо досліджені в наш час [1 – 6], проте деякі моменти, наприклад, поєднання грошових та натуральних повинностей доколгоспного українського селянства в зазначений період, залишилися поза увагою багатьох дослідників.

Форсовані темпи промислового будівництва, фінансування яких відбувалося переважно за рахунок аграрного сектору, викликали негативні явища не лише на селі, але й по всій Україні. По-перше, поглибилися продовольчі труднощі, що викликало необхідність введення нормативної торгівлі хлібом. По-друге, відбулася відмова від контрактації, на селі повернулися до принципів продовольчої диктатури, тобто цілеспрямованої політики насильницького вилучення продовольства у селян. По-третє, було застосовано адміністративні методи у залученні селян до виробничих колективних господарств, що стало особливо помітно в другій половині 1920-х рр.

Криза хлібозаготівель 1927–1928 господарського року виникла як результат ринкових коливань, а не була відображенням кризи сільськогосподарського виробництва, тим більше соціальною кризою.

Напередодні Першої світової війни половина зерна з Півдня України надходила від поміщицьких і заможних селянських господарств. У них вироблялося понад 71 % зерна на внутрішній і зовнішній ринок. Із конфіскацією поміщицького землеволодіння, експорт зерна фактично припинився. Дрібні селянські господарства не мали або мали в обмеженій кількості надлишки зерна. Основна маса товарного зерна, як і раніше, зосереджувалася у заможних та середняцьких господарствах. Диспропорції в ціноутворенні на користь промисловості спричинили падіння закупівельних державних цін на зерно, між містом та селом виникли т. зв.

«ножиці цін» [4, 155-156].

Головна причина становища, в якому опинилося місто та село, полягала в тому, що промисловість, недовиконавши в першому кварталі взяті на себе зобов'язання, недопостачала в товаропровідну мережу необхідних товарів. Ринок прореагував на це стриманістю та значним підвищенням цін. В умовах, що склалися, пропозиція хліба з боку селянства зменшилася, а хлібозаготівельна політика держави опинилася на межі зриву.

Винуватцем кризової ситуації Й. Сталін та його оточення зробили т. зв. «куркулів». Під це економічно невизначене поняття потрапила значна частина середняків. Щоб не змушувати заможних селян поодиноці здавати за нееквівалентними цінами зерно, радянські керманічі обрали шлях масової колективізації. Провал хлібозаготівлі 1927–1928 р. уряд вирішив компенсувати за рахунок натиску – т. зв. «уральсько-сибірського» методу хлібозаготівель, що був розроблений генсеком за результатами його поїздки Сибіром. Маскуючись надуманою загрозою від «куркулів», радянська влада у січні – лютому 1928 р. морально виправдовувала брутальний тиск на селянство СРСР у цілому, УСРР зокрема.

Від початку 1928 р., під час запровадження надзвичайних заходів, у більшості українських сіл спостерігалось фактичне відновлення продрозверстки, адміністративної сваволі з боку органів радянської влади на місцях, мало місце відверте порушення законності, насильство як над заможними, так і над бідняцько-середняцькими верствами селянства. Податкова політика радянської влади, в поєднанні з адміністративними заходами, перетворилася в окреслений період у головну зброю придушення «непманів». Вона набула яскраво вираженого фіскального характеру [1, 89]. За допомогою податкового тиску планувалося вилучити не лише збіжжя, а й грошові заощадження у селян (адже із проведенням грошової реформи значна частина стягнень була переведена на грошовий еквівалент).

«Надзвичайні заходи», запроваджені радянським керівництвом у січні 1928 р., передбачали репресивний характер проведення хлібозаготівель, що стало доказом існування системи державних повинностей. Державний план заготівель розподілявся подвірною шляхом розверстки і доводився до двору. Власне, таке доведення означало втрату будь-яких ознак добровільності й запровадження обов'язкового виконання обсягів заготівель.

Грошова форма повинностей, що набула виразних фіскальних ознак під час хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр., мала такі складові: єдиний сільськогосподарський податок, самооподаткування, стягнення кредитів, селянська позика, одноразовий податок, страховий збір тощо.

У постанові про сільськогосподарський податок від 29 лютого 1928 р. йшлося про зростання доходів та рентабельність сільського господарства. У такий спосіб радянське керівництво обґрунтовувало необхідність підвищення загального обсягу сільськогосподарського податку в Україні у середньому на 35% [5, 177]. Таке збільшення податку планувалося провести шляхом більш повного виявлення доходів окремих господарств і посилення обкладання заможної частини села.

Крім єдиного сільськогосподарського податку, відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР, прийнятої в січні 1928 р. «Про самооподаткування людної на задоволення її громадських потреб», було запроваджено ще один податок. Його розмір сягав понад 35% від загальної суми сільськогосподарського податку. На «куркулів» накладався підвищений сільськогосподарський податок, а отже, і середній розмір самооподаткування на заможне селянське господарство було підвищено на 58%.

Такі рішучі кроки уряду викликали опір та невдоволення селян: «Селяни негативно сприйняли новий податок, оскільки і так були придушені низькими цінами на хліб, надзвичайними заходами, сільгосподатком, і коли довелося проводити кампанію, то всі як один були проти самообкладання» [3, 73].

Після повернення до України, 25 січня 1928 р., В. Молотов у своїй доповіді обґрунтував правильність та необхідність запровадження самооподаткування сільського населення. Він наголосив на тому, що в Україні й до декрету практика самооподаткування була поширеним явищем і досягла в окремих випадках 100% і вище відносно суми сільськогосподарського податку. «За наявності низького обсягу сільськогосподарського податку й величезній потребі селян у розвитку культурних та господарських заходів не лише можливо, а й необхідно зараз натиснути на кермо самооподаткування. Підкреслимо, що в декреті про самооподаткування ЦК КПУ зробив важливий крок вперед по лінії посилення прогресивності в оподаткуванні сільської верхівки. Це видно з того, що ця прогресивність за декретом про самооподаткування

на Україні приблизно в три рази більша за відповідні норми сільгосподатку», – зазначав В. Молотов [7, 177–178].

Отже, в апогей застосування т. зв. надзвичайних заходів самооподаткування нарівні із сільськогосподарським податком стали основними елементами адміністративного тиску.

Положенням про єдиний сільськогосподарський податок на 1928 р. проголошувався принцип індивідуального оподаткування шляхом експертного виявлення стану господарства. Визначення норм податку не за господарськими нормами, а експертними окрфінвідділами та сільськими радами, підлягало обов'язковому виконанню і вважалося твердим завданням. Податок вилучали з кожного окремого господарства за гуртовим доходом, одержаним грішми чи натурпродуктами. Принципове значення для розміру податку мало визначення рівня прибутку з однієї десятини посіву, робочої та продуктивної худоби. Всі господарства, що сплачували відсоткові надбавки та оподатковувалися в індивідуальному порядку, були зараховані до заможних (т. зв. куркульських) господарств. Прибуток таких господарств, що склалися з 6 – 7 осіб, у середньому становив 400 – 600 крб. [6, 30].

Класовий принцип оподаткування, запроваджений відповідно до постанови про єдиний сільськогосподарський податок від 21 квітня 1928 р., у ст. 28 передбачав оподаткування «одноосібних господарств, що вирізнялися від загальної селянської маси даної місцевості своєю прибутковістю і до того ж нетрудовим характером своїх прибутків» не за чітко встановленими нормами, а за наявним прибутком у них.

Не враховуючи складного становища, в якому опинилося селянство УСРР, радянська влада у секретних директивах наголошувала на негайному включенні селян у фінансову схему країни: «Незважаючи на те, що настали терміни виплат державі, не стягнуті ще сільгосподаток, страховий збір, семсуди і термінові платежі сільськогосподарського кредитування, що свідчить про незібраність партійних, радянських і кооперативних органів і слабкість їх впливу на селі» [7, 136].

Паралельно із податковими виплатами, ВУЦВК і РНК УСРР у січні 1928 р. оголосив про підписку на 100 млн. крб. державної позики, яку урядовці називали «позикою для зміцнення сільського господарства». Доказом фіскальних ознак повинності стало примусове зобов'язання селян купувати облігації позики.

Отже, ряд фінансово-адміністративних заходів, запроваджених керівництвом СРСР під час хлібозаготівельної кризи 1927 – 1928 рр., мав відіграти вирішальну роль в питанні посилення хлібозаготівель. За підрахунками НКФ УСРР, протягом трьох місяців залучення селянських коштів до держбюджету мало надійти близько 65 млн. крб., а за тими ж підрахунками НКФ вільна грошова маса в українському селі становила приблизно 130–150 млн. крб.

Отже, низькі ціни на сільськогосподарські товари, що вироблялися переважно для ринку, були передумовою кризової ситуації в економіці країни. Помилкова практика ціноутворення, не скоординована з планами зернового експорту, призвела до хлібозаготівельної кризи 1927–1928 р., а також до застосування радянським керівництвом надзвичайних заходів щодо селян, зокрема, посилення податкового тиску і як наслідок цього – насильницької колективізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20 – 30-і роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк, 2002.
2. Завальнюк О. М., Рибак І. В. Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2004.
3. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
4. Панченко П. П. Аграрна історія України. – К., 2000.
5. Панченко П., Словов В., Шрамчук В. Аграрна історія України. – К., 1996.
6. Тепцов Н. В. Аграрная политика: на крутых поворотах 20 – 30-х годов. – М., 1990.
7. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 1. Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Манниг, Л.Виолы. – М., 1999.

Билык О.А. ДЕНЕЖНЫЕ НАЛОГИ КРЕСТЬЯН УКРАИНЫ ВО ВРЕМЯ ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОГО КРИЗИСА 1927-1928 ГГ.

В статье рассматриваются денежные налоги крестьян Украины во время хлебозаготовительного кризиса 1927-1928 гг.

Ключевые слова: крестьяне, денежный налог, сельское хозяйство, хлебозаготовительный кризис.

Bilyk O. A. THE CASH TAXES OF PEASANTS IN UKRAINE DURING THE GRAIN PROCUREMENT CRISIS IN 1927-1928

The article deals with cash taxes of the peasants of Ukraine during the grain procurement crisis (1927-1928).

Key words: farmers, cash taxes, agriculture, grain procurement crisis.

УДК 94 [339.564+338.45:620.2 (477)](4)»192»

О.В. Даниленко

УСРР У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Стаття присвячена особливостям зовнішньої торгівлі УСРР з європейськими країнами у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: промисловість, промислова сировина, зовнішня торгівля, експорт, УСРР.

Становлення та розвиток зовнішньої торгівлі державних господарських об'єднань УСРР у 1920-х рр. є актуальним напрямком науково-історичних досліджень з оглядом на сучасні євроінтеграційні процеси і, водночас, на серйозні прогалини в українській історіографії з історії міжнародних відносин. Радянські історики уникали цієї теми, особливо її конкретних складових частин – експорту, імпорту, загального зовнішнього товарообігу з європейськими країнами, оскільки архівні документи були під забороною, а офіційна статистика обмежувалася висвітленням загальних цифр про баланс зовнішньої торгівлі. Якщо експорт належав до проблеми, яка дозволяла науковцям конструювати економічні моделі відродження радянської промисловості, висвітлювати її окремі переваги перед західноєвропейськими державами, то об'єктивне з'ясування структури імпорту неминуче розкривало б технічну і технологічну залежність СРСР від Заходу.

Історичної та історично-економічної літератури, особливо української, яка б стосувалася проблем зовнішньої торгівлі УСРР, обмаль. Вона виходила протягом 1920-х рр., про що свідчать публікації на сторінках фахових часописів тих років («Хозяйство Украины», «Народное хозяйство Украины», «Плановое хозяйство», «Торговля Украины с Востоком»), бібліографічні огляди та рецензії на іноземні праці з економіки. У 1926 р. вийшов з друку збірник статей та бібліографії про Українсько-Східну Торгову Палату [1], де висвітлювалася історія становлення торгових відносин України зі Сходом – Персією, Афганістаном, Туреччиною, Японією. Того ж року видано перший випуск статей та інформативних матеріалів про економічні стосунки СРСР та Англії [2]. Книги О.Попова і А.Альтермана [3] розкривали внутрішні резерви експорту українського хліба, порівнюючи його з довоєнним вивозом. Хлібного експорту торкалися М.Жирмунський, М.Огановський, статті яких з'являлися на сторінках журналу «Экономическое обозрение» у 1928 р. [4, 5] Перспективи українського експорту та імпорту, спираючись на матеріали митної статистики та окремих державних органів, з'ясовували О.Новська, М.Демченко [6, 7]. Економічні та організаційно-технічні проблеми експорту українського лісу висвітлив М.Айнгорн [8], особливості планування та розвитку зовнішнього товарообігу вивчали А.Кактиня, Л.Хейфец [9, 10]. Траплялися статті, які стосувалися критики «буржуазних гіпотез розвитку нашої зовнішньої торгівлі» [11], тобто ревізії праць іноземних авторів, які звертали увагу на експортну обмеженість радянської економіки.

Міжнародна проблематика, особливо зовнішні економічні відносини, починаючи з їхнього перепідпорядкування союзними відомствами після юридичного оформлення СРСР, потрапила до пріоритетів центральних партійно-радянських органів влади, а відтак до російських радянських науково-дослідних установ. Інформація про зовнішньоекономічні показники розвитку, про промисловий експорт та імпорт в абсолютних числах була заборонена цензурою, тому історики не досліджували структурно-системні аспекти зовнішньої торгівлі УСРР з європейськими країнами. Існувала ще одна проблема, яка унеможлилювала послідовне вивчення цієї теми, а саме – втрата Україною права самостійно, без посередників, займатися